

‘Deradicalisering’

Wetenschappelijke inzichten
voor een Vlaams beleid

Lore Colaert (red.)

vlaams
vredesinstituut

‘Deradicalisering’

Wetenschappelijke inzichten
voor een Vlaams beleid

LORE COLAERT (RED.)

'Deradicalisering'. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid

© Vlaams Vredesinstituut, Brussel, 4 juli 2017

ISBN 9789078864868

REDACTIE

Lore Colaert

EINDREDACTIE

Els Roger

TAALREDACTIE ENGELS

Juleen Eichinger

VERTALING ENGELSE HOOFDSTUKKEN

Production nv

FOTO COVER

© Jimmy Kets

LAYOUT

Karakters

DRUK

Artoos

Verantwoordelijk uitgever: Tomas Baum, Leuvenseweg 86, 1000 Brussel

Met dank aan redactiecomité: Christophe Busch, Rik Coolsaet & Maarten Van Alstein

DISCLAIMER

Hoewel het Vlaams Vredesinstituut uiterste zorgvuldigheid heeft betracht bij de redactie van dit document, kan het niet aansprakelijk worden geacht of gesteld voor mogelijke vergissingen of onvolledigheden. Tevens wordt geen enkele vorm van aansprakelijkheid aanvaard voor enig gebruik dat een lezer van dit document maakt.

Inleiding

Radicalisering: complex fenomeen, ambigu beleidsconcept

LORE COLAERT

In 2013 werd bekend dat tientallen Belgische burgers naar Syrië en Irak waren getrokken om er te strijden tegen het regime van Bashar al-Assad. Ze werden bekend onder de noemer 'Syriëstrijders' of Syriëgangers'. België voert sindsdien in West-Europa de lijst aan van het aantal Syriëgangers in verhouding tot de totale bevolking, gevolgd door landen zoals Noorwegen en Zweden, die eveneens in relatieve zin hoge aantallen vertrekkers kennen.¹ In mei 2017 waren er 478 Belgen gekend die naar de Syrisch/Irakese gevechtsslinies waren vertrokken. 119 van hen zijn intussen teruggekeerd, 115 zijn daar gestorven, en 80 zijn onderweg tegengehouden. Daarnaast worden er nog 144 'vermoedelijke kandidaten' opgevolgd door de veiligheidsdiensten.²

De leeftijd van deze Syriëstrijders bij hun vertrek varieerde van 13 tot 69 jaar, en de meerderheid was tussen de 20 en 24 jaar. Het merendeel sloot zich aan bij jihadi terroristische groeperingen zoals de zelfverklaarde 'Islamitische Staat' (IS).³ Daarom worden ze in veiligheidskringen *foreign terrorist fighters* genoemd. In Syrië en Irak nemen ze deel aan extremistisch geweld van verschillende groeperingen, en in Europa waren Syriëstrijders uit België mee verantwoordelijk voor de aanslagen in Parijs en in Brussel in 2015 en 2016. In recentere aanslagen waren ook daders betrokken die nooit naar conflictzones waren gereisd, maar wel geïnspireerd waren door IS. Deze mensen worden de *homegrown terrorist fighters* genoemd.

Uit een honderdtal Belgische gemeenten zijn mensen vertrokken naar Syrië, maar in enkele gemeenten ging het om grotere groepen. Vooral het arrondissement Brussel (met Molenbeek en Schaarbeek op kop), en de steden Antwerpen en

Vilvoorde werden getroffen. Ook Tongeren, Kortrijk en Gent kenden een tiental vertrokken Syriëgangers. Slechts 52 van de Syriëgangers kwam uit het Waals Gewest, en dan voornamelijk uit de steden Verviers, Luik en Charleroi.⁴

De 'Syriëgangers' vormen een kleine groep, maar met een grote impact op de samenleving in termen van angst, onbehagen en polarisering. Preventie- en veiligheidsdiensten voelden zich overrompeld door de omvang en snelheid die de Syriëgang in 2013 aannam. Ondertussen zijn in getroffen buurten ouders bang voor de invloed van rekruteerders; moslims voelen zich gevisieerd door het antiterreurbeleid; leraren weten zich geen raad met radicale uitingen van jongeren, en debatten over samenleven in diversiteit, zoals de integratie van migranten of de opvang van vluchtelingen, worden gevoerd met de angst voor terroristisch geweld in het achterhoofd. Daarnaast getuigen lokale besturen van groeiende spanningen tussen gemeenschappen.⁵ Deze problematieken op het vlak van divers samenleven worden vaak door een veiligheidsbril bekeken, in een debat dat wordt voortgestuwd door terroristische incidenten.

Radicalisering als beleidsconcept

'Radicalisering' maakt sinds 2013 deel uit van ons politieke vocabularium. De term 'radicalisering' wordt ook internationaal nog niet zo lang gebruikt in relatie tot terrorisme. Door de moderne geschiedenis heen hebben gewapende groepen van verschillende ideologische strekkingen en organisatiestructuren een beroep gedaan op nieuwe rekruten om gewelddaden te plegen. De westerse geschiedenis is getekend door verschillende golven van geweld op burgers door nationalistische, ideologische of religieuze groeperingen: de anarchisten in de late negentiende eeuw, antikolonialistisch geweld en ETA- en IRA-terrorisme vanaf de jaren 1960, extreemlinks terrorisme van bijvoorbeeld de RAF en CCC, neofascistische groeperingen in de jaren 1980, en verschillende golven van gewelddadig jihadisme vanaf 2001.⁶ Daarnaast zijn er ook gevallen geweest van geweld in naam van een specifieke zaak zoals dierenwelzijn, en massageweld gericht op burgers en uitgevoerd door de staat, zoals onder de bolsjewistische en nazistische dictaturen in de eerste helft van de twintigste eeuw. Dit soort geweld om politieke redenen door middel van het zaaien van angst onder burgers werd vanaf de jaren 1970 benoemd als 'terrorisme'.⁷

Het concept 'radicalisering' dook op in Europees antiterreurbeleid na de aanslagen op de WTC torens in New York in 2001, en werd pas echt vaak gebruikt vanaf 2004. Toen bleek namelijk dat de aanslagen in Madrid en die in Londen een jaar later, waren uitgevoerd door *homegrown* terroristen, mensen opgegroeid in Spanje en

Groot-Brittannië. ‘Radicalisering’ werd begrepen als een proces waarbij een individu langzaam radicale ideeën omarmt, geïndoctrineerd en gerekruteerd wordt door buitenlandse extremisten, en uiteindelijk overgaat tot daden van terroristisch geweld.⁸

Aan de basis van elk beleid ter preventie van radicalisering liggen ideeën over de grandoorzaken waarom en de manieren waarop een individu overgaat tot terrorisme. Heel wat verklaringsmodellen zijn sinds 2004 de revue gepasseerd, de ene al meer empirisch onderbouwd dan de andere. Het onderzoek focuste zich op het proces waarin een ‘normaal’ individu overgaat tot terrorisme.⁹ Dat proces werd aanvankelijk vaak gevisualiseerd als een trap of piramide, waarbij onderaan alle burgers met grieven over onrecht zitten, en sommigen van hen vervolgens via een reeks opeenvolgende stappen doorstromen naar de top, de terroristen. Onderzoekers identificeerden verschillende *push*- en *pull*factoren die de aantrekkingskracht van een extremistische groep en betrokkenheid bij ideologisch geïnspireerd geweld verklaren. Ze situeerden die factoren op verschillende niveaus: van individuele motivaties, over groepsdynamieken, tot brede contextuele factoren die een voedingsbodem voor terrorisme vormen en individuen een motivatie geven om tot actie over te gaan. De levenspaden van terroristen bleken zeer verschillend te zijn. Ondertussen zijn onderzoekers het er vooral over eens dat radicalisering een complexe puzzel is waarin veel factoren een rol spelen. Voor rekruten zijn er veel verschillende mogelijke ingangen in terroristische netwerken, en gelukkig ook soms enkele mogelijke uitgangen.

Het concept ‘radicalisering’ bleek echter al snel een ambigu begrip te zijn. Door de definiëring van radicalisering als een proces dat start bij (moslim)extremisme en eindigt met gewelddaden, worden zowel ‘radicale ideeën’ als de islam geassocieerd met terrorisme. Checklists met indicatoren om radicalisering te herkennen die circuleerden, gingen niet enkel over gedragsveranderingen of extreme politieke uitingen maar bijvoorbeeld ook over islamitisch getinte kledij. En in het politieke en maatschappelijke debat werd ‘radicalisering’ een containerbegrip voor maatschappelijke uitdagingen op vlak van divers samenleven: van integratie tot de verzoenbaarheid van de islam met Europese waarden. Het gebruik van de term ‘radicalisering’ voor het fenomeen van moslimterroristen maakte de baan vrij voor een associatie van de islam met terrorisme. Jeugdwerkers in Vlaanderen signaleren dan ook dat moslimjongeren zich vaak moeten verantwoorden en ondervinden dat ze op een negatieve manier worden aangekeken.¹⁰

Onderzoek toonde ondertussen echter aan dat de focus op de religieuze factor van radicalisering niet spoort met de realiteit. Uiterlijke religieuze tekenen bleken geen betrouwbare indicatoren van radicalisering, en ook is niet elke radicaal denkende

een voorstander van geweld. Radicalisme is ook niet illegaal, en kan zelfs constructief zijn. Het woord komt van ‘terugkeren naar de wortel’ (radix), en betekent dat je een ingrijpende verandering nastreeft. De Amerikaanse burgerrechtenbeweging, de beweging voor vrouwenstemrecht en de Vlaamse Beweging zijn allemaal voortgestuwd door ideeën die op dat moment tegen het status quo ingingen en dus als radicaal werden beschouwd.¹¹

Het maatschappelijke en politieke debat rijdt zich vaak vast in monocausale verklaringen voor jihadi terrorisme. De ene strekking zoekt de oorzaak van de huidige golf gewelddadig extremisme vooral bij de islam, de andere bij gevoelens van onrechtvaardigheid. Ook in het onderzoek bestaan er twee ‘scholen’. De ene school legt meer nadruk op de rol van een politieke of religieuze ideologie als drijfveer, de andere op contextuele factoren zoals lokale socio-economische omstandigheden. De ambiguïteit van het concept radicalisering, en het bestaan van die twee scholen, is ook in dit boek terug te vinden. Daarom werd de auteurs gevraagd hun gebruik van de term radicalisering expliciet uit te leggen. De auteurs reduceren de verklaring voor gewelddadig extremisme ook nooit tot één enkele interpretatie.

De *sense of urgency* die ontstond naar aanleiding van het vertrek van de Syriëstrijders en van hun betrokkenheid bij aanslagen, gecombineerd met de ambiguïteit van het begrip radicalisering, blijkt ook uit het beleidsantwoord op radicalisering in verschillende landen. In verschillende landen ontstond een hele waaier aan beleidsinitiatieven met zeer brede – en soms vage – doelstellingen, zonder dat er veel onderzoek werd gedaan naar wat wel en niet werkt.

Een federaal, lokaal en Vlaams antwoord op radicalisering

Alle beleidsniveaus in dit land formuleerden hun antwoord op het fenomeen ‘radicalisering’. In deze paragraaf schetsen we zeer beknopt deze beleidsinitiatieven op Europees, Belgisch, lokaal en ten slotte Vlaams niveau.

In de Europese Unie kwam er behalve een nieuwe taskforce van Interpol ook een *Radicalisation Awareness Network* dat expertise bundelt, evenals projecten om een counternarratief te verspreiden tegen extremistische propaganda.

In België stond de radicaliseringsproblematiek al langer op de radar van de veiligheidsdiensten, maar won ze vooral vanaf 2012 aan urgentie. De overheid rolde toen Plan R uit, het Actieplan tegen Radicalisering. Het plan kreeg in 2015 een update in

het kader van de twaalf antiterreurmaatregelen die genomen werden na de vrijdelde aanslag in Verviers. Die maatregelen werden verder uitgebreid tot achttien in 2016, na de aanslagen in Parijs op onder andere de Bataclan. Ze moesten de inlichtingen- en veiligheidsdiensten meer slagkracht geven, en hielden (een eenmalige) financiële steun in voor vijftien steden. De coördinatie van Plan R verloopt via een Nationale Task Force en Lokale Task Forces. In die Task Forces komen de verschillende veiligheidsdiensten samen om informatie over *foreign terrorist fighters* te delen en maatregelen voor te stellen. Daarnaast moedigde de federale overheid lokale besturen ook aan om Lokale Integrale Veiligheidscellen (LIVC's) op te richten waarin zowel veiligheids- als socio-preventieve diensten zitten. Die multidisciplinaire overlegtafels buigen zich over zorgwekkende signalen bij personen in de gemeente, en beslissen samen over de preventie en interventie in individuele radicaliseringsprocessen.¹²

Ondertussen ontwikkelden de steden met een groot aantal vertrekkers een eigen beleid. Antwerpen, Vilvoorde, Mechelen en Maaseik ontwikkelden in 2013 een handleiding, en wisselden ervaring uit met steden in andere landen.¹³ Daarom worden ze de 'pilootsteden' genoemd op gebied van radicalisering. Veel expertise werd opgebouwd op het lokale terrein, waar het deradicaliseringsbeleid effectief integraal nagestreefd wordt.¹⁴ Lokale besturen namen een coördinerende rol op zich om inlichtingen en interventies op lokaal niveau op elkaar af te stemmen. Vanuit Vlaanderen werd deze lokale regierol bevestigd.¹⁵ Negen gemeenten kregen projectsubsidies, de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG) werd ondersteund om expertise te delen onder gemeenten en 'handvatten voor een lokale aanpak van radicalisering' te verspreiden.¹⁶ Ondertussen ontwikkelden veel en ook de kleinere steden een beleid inzake radicalisering, onder meer Oostende, Genk en Zele.

Deze Vlaamse maatregelen kaderden in een Vlaams beleid dat vorm kreeg in 2015. Het Vlaams Parlement richtte een commissie op 'voor de bestrijding van geweldadige radicalisering' en nam in 2015 vrijwel unaniem een resolutie aan.¹⁷ De resolutie vraagt om ondersteuning voor lokale besturen bij de uitvoering van een integraal veiligheidsbeleid, over verschillende beleidsdomeinen heen. Ze stelt een beleid voor dat niet enkel inzet op politionele handhaving maar ook op gemeenschapsvorming en leefbaarheid in wijken, en vraagt meer capaciteit voor hulpverlenings- en tewerkstellingstrajecten. Op 16 januari 2015 keurde de Vlaamse regering de conceptnota *Preventie van radicaliseringsprocessen die kunnen leiden tot extremisme en terrorisme* goed. De conceptnota biedt het strategische kader voor de preventieve aanpak van radicalisering. Daaruit volgde een concreet *Actieplan ter preventie van radicaliseringsprocessen die kunnen leiden tot extremisme en terrorisme* dat vier maanden later door de Vlaamse regering werd goedgekeurd.¹⁸ In juni 2017 keurde

de regering een nieuw actieplan goed: *Actieplan ter preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering*¹⁹.

Het Vlaams beleid vertrok vanuit de lokale ondersteuningsnoden. Het doel van het eerste actieplan was om “personen die risico lopen om te radicaliseren zo snel mogelijk te detecteren en hen op die manier aan boord te houden van onze samenleving”.²⁰ In het tweede actieplan luidt dit: “voorkomen dat personen radicaliseren, en signalen van gewelddadige radicalisering zo vroeg mogelijk detecteren”.²¹ Het plan wordt gecoördineerd door de minister van Binnenlands Bestuur, in samenwerking met de ministers van Welzijn en Onderwijs. In de concrete maatregelen zijn ook de beleidsdomeinen Werk, Jeugd en Integratie betrokken. Het nieuwe actieplan voorziet vijf beleidslijnen: “coördinatie en samenwerking in de uitvoering, ondersteunen van de lokale aanpak, organiseren van een persoonsgerichte aanpak, en mobiliseren van het middenveld”. Concreet uitgerolde maatregelen zijn: vormingen voor eerstelijns werkers in het herkennen van en omgaan met radicalisering; een hulplijn voor ouders; een netwerk islamexperten dat scholen ondersteunt; projecten om de weerbaarheid van jongeren te versterken en hun zoektocht naar een eigen identiteit te ondersteunen.

Na twee jaar is er veel lokale beleidservaring opgedaan in Vlaanderen. De regering keurde ook een nieuw actieplan goed in mei 2017. Nieuwe uitdagingen dienen zich aan, zoals de re-integratie van teruggekeerde of vrijgekomen Syriestrijders, *lone actors*, de aanpak van radicalisering in kleine gemeenten, polarisering, de relatie tussen het deradicaliseringsbeleid en regulier beleid op vlak van bijvoorbeeld preventie en integratie, en de evaluatie van de waaier aan initiatieven die de afgelopen twee jaar gelanceerd werden.

Doel en structuur van dit boek

Praktijkdeskundigen en onderzoekers benadrukken dat de sleutel tot de preventie van gewelddadig extremisme op lokaal vlak ligt. Lokaal beleid wordt, zoals alle beleid, echter ook bij voorkeur geïnformeerd door wetenschappelijk onderzoek. De basis van dit boek is dan ook een ontmoeting tussen internationaal en lokaal, en tussen onderzoek en praktijk. Het onderzoeksveld ‘radicalisering’ is relatief jong, maar *booming*. Daarnaast kunnen we ook teruggrijpen naar het oudere veld van de terrorismestudies, en blijken bestaande inzichten uit disciplines als de criminologie ook toepasbaar op de huidige golf van gewelddadig extremisme.

De doelstelling van dit boek is om onderzoek te vertalen naar het beleid en de praktijk in Vlaanderen. Daarom vroegen we aan zeven internationale experts om het bestaande empirisch onderzoek over zeven aspecten van radicalisering samen te vatten. We brachten die experts op 3 maart 2017 samen met zeven praktijkdeskundigen uit Vlaanderen.²² Bij dat seminarie viel de bereidheid op van zowel academici als praktijkmensen om over dit thema van elkaar te leren: beleidsuitvoerders en onderzoekers, en lokale en internationale actoren. Ook viel de zin voor nuance op die de praktijkdeskundigen met de onderzoekers delen. Het resultaat van de vruchtbare dialoog tijdens het seminarie vormt de basis voor de conclusies van dit boek, waarin we per deelthema de bevindingen toepassen op Vlaanderen.

De auteurs in dit boek snijden stuk voor stuk heel actuele thema's aan. Sommige hoofdstukken, zoals dat over euro-islam, zijn van belang omdat het thema deel uitmaakt van het Vlaams politieke debat over radicalisering. Andere thema's, zoals de evaluatie van deradicaliseringsbeleid, kozen we omdat daarvoor wetenschappelijke onderbouwing zeer belangrijk is.

Een beleidsaanpak van gewelddadig extremisme kan inzichten uit een waaier aan wetenschappelijke disciplines gebruiken. De auteurs van deze bundel hebben dan ook verschillende achtergronden, van psychologie of pedagogie over criminologie tot politicologie en sociologie. Ze hebben ook ervaring met deradicaliseringsbeleid in verschillende Europese landen.

We openen dit boek met een van de moeilijkste debatten binnen radicaliseringsstudies: dat over de **drijfveren voor radicalisering**. Carl Miller en Leah Selig Chauhan vatten samen wat het onderzoek zegt over de factoren die een rol spelen in radicaliseringsprocessen. De centrale plaats van ideologie in de theorieën rond 'radicalisering' wordt hierbij kritisch onder de loep genomen.

Elk beleidsantwoord op radicalisering, van brede preventie tot individuele deradicaliseringstrajecten, start met een degelijke **inschatting van de risico's**. Er heerst bij eerstelijns werkers echter veel onzekerheid over hoe radicalisering herkend kan worden. Allard Feddes analyseert hoe wetenschappelijk onderbouwd risico-inschattingsinstrumenten zijn en hoe ze gebruikt kunnen worden. Daarvoor gaat hij ook in op de factoren die personen kwetsbaar óf weerbaar maken voor gewelddadig extremisme.

Vanaf het derde hoofdstuk zoomen we meer in op specifieke beleidsinstrumenten om met radicalisering om te gaan. Een belangrijk instrument zijn de zogenaamde **'deradicaliserings-' of 'disengagementtrajecten'**. Ook in Vlaanderen worden dergelijke trajecten uitgevoerd, door heel wat verschillende actoren. Daniel Koehler

maakte een vergelijkend overzicht van deradicaliseringstrajecten in verschillende landen, en trekt daaruit belangrijke lessen voor initiatiefnemers, partners en coördinerende overheden van dergelijke trajecten.

Een ander beleidsinstrument waar veel om te doen is, zowel in Europese antiterreurkringen als in Vlaanderen, is **de uitwerking van een counternarratief** tegen extreme ideologieën. Maar werkt zo'n tegenverhaal wel? Bertjan Doosje en Jan Jaap van Eerten distilleerden uit onderzoek een aantal randvoorwaarden voor dergelijke projecten.

Van preventieve projecten tegen radicalisering is het niet altijd bekend welke effecten ze hebben en of ze werken. De impact van preventief beleid 'meten' is dan ook niet eenvoudig. In haar hoofdstuk stelt Amy-Jane Gielen een realistische aanpak voor om **preventie van radicalisering te evalueren**, en wijst ze op het belang om van bij de opzet van het beleid na te denken over evaluatie.

Vanaf het zesde hoofdstuk zoomen we weer uit naar bredere maatschappelijke vragen. Bij het opzet van dit boek bleek dat velen in Vlaanderen, vooral jeugdwerkers, bezorgd zijn over **het effect van 'deradicaliseringsbeleid' op jongeren**. Een belangrijke vraag, waarover onderzoek in Vlaanderen nog ontbreekt. Het Britse Prevent-programma bleek op dat vlak wel al uitvoerig onderzocht. Paul Thomas deed onderzoek naar de ervaringen van jongeren en eerstelijnswerkers met Prevent. Hij vat dit onderzoek voor ons samen. Zijn hoofdstuk is dus, in tegenstelling tot de andere, vooral op één case gebaseerd. Het brengt in dit boek ook de kritische stem van jeugdwerkers en jongeren over deradicaliseringsbeleid binnen. Dit hoofdstuk toont ons een aantal mogelijke onbedoelde gevolgen deradicaliseringsbeleid.

Ten slotte dook gedurende het hele creatieproces van dit boek geregeld de vraag op of het debat over een 'euro-islam' wel gevoerd mag worden binnen het debat over radicalisering. Het thema is in het boek gebleven. In de eerste plaats omdat de islam nu eenmaal een terugkerend thema is in de politieke debatten over radicalisering. Wij moesten dus de vraag stellen of dat wel opportuun is. Ten tweede, omdat in onderzoek en praktijk volop het debat loopt of in een deradicaliseringstraject wel op de religieuze beleving van een persoon ingegaan moet worden, en zo ja, hoe en door wie dat moet gebeuren. En ten slotte, omdat de manier waarop IS succesvol elementen uit mainstream islam gebruikt om jongeren aan te zetten tot extreem geweld de nood oproept aan reflectie en debat met en binnen de moslimgemeenschappen. In het laatste hoofdstuk buigen Marcel Maussen en Merel Talbi zich dus over **de inclusie van de islam in West-Europa**.

Het Vlaams Vredesinstituut

Het Vlaams Vredesinstituut heeft de opdracht om analyse en advies te brengen over vrede en geweldpreventie. Daarom namen we in 2015 het initiatief om de aanpak van gewelddadig extremisme te onderzoeken. Het fenomeen 'radicalisering' behelst zowel maatschappelijke conflicten als een veiligheidsproblematiek, en beide behoren tot onze kernbezorgdheden. In 2015 brachten we het rapport *Omgaan met radicalisering* uit. Het bracht vier overwegingen over de wisselwerking tussen de Syriëgang, radicaal gedachtegoed en de maatschappelijke context. Na de aanslagen in Brussel en Zaventem van 22 maart 2016 nam het Vredesinstituut het initiatief om opnieuw onderzoek te doen over dit thema.

In dit boek vertalen wij het omvangrijke internationaal onderzoek naar de Vlaamse context, om zo het Vlaams beleid met wetenschappelijke kennis te informeren. Gezien de complexiteit van het fenomeen radicalisering is de nood hoog om de beleidsaanpak voldoende knowledge based te maken. Een van de actiedomeinen van het Vlaamse plan is dan ook het onderzoek te stimuleren.²³ In dit rapport brengen we onderzoek en praktijk samen, maar niet om een *ready made* deradicaliseringsformule voor te schotelen. Onderzoek en praktijk wijzen namelijk uit dat er geen kant en klare recepten zijn om criminologische loopbanen of betrokkenheid bij gewelddadig extremisme te beëindigen. Wel om, na twee jaar Vlaams beleid inzake radicalisering, wat afstand te nemen en te kijken wat het onderzoek ons kan leren over de beleidsaanpak van gewelddadig extremisme.

EINDNOTEN

- 1 Europees Parlement, Foreign Fighters: Briefing (februari 2015), <http://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-Briefing-548980-Foreign-fighters-FINAL.pdf>, geraadpleegd op 9 juni 2017; The Soufan Group (2015), *Foreign Fighters: An updated assessment of the flow of foreign fighters into Syria and Iraq*, http://soufangroup.com/wp-content/uploads/2015/12/TSG_ForeignFightersUpdate3.pdf, geraadpleegd op 9 juni 2017.
- 2 Uit de recente (15 mei 2017) cijfers van het OCAD.
- 3 Coolsaet, R. (2016), Facing the Fourth Foreign Fighters Wave, What Drives Europeans to Syria, and to Islamic State? Insights from the Belgian Case, *Egmont Paper*, 81, 9.
- 4 Uit de recente (15 mei 2017) cijfers van het OCAD. En zie: Jambon, J., antwoord op de schriftelijke vraag 663 d.d. 17 september 2015 door K. Metsu, *Bulletin Schriftelijke vragen en antwoorden*, zitting 2015-16 QRVA 54 057, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 11 januari 2016, 177-179; Coolsaet, R., Facing the Fourth Foreign Fighters Wave, 9.
- 5 VVSG (2017), *Rapportage VVSG Vragenlijst Radicalisering & Polarisering*, Brussel: VVSG, 3.
- 6 Renard, T. (2016), Fear not: A critical perspective on the terrorist threat in Europe, *Egmont Security Policy Brief*, 77, 3, <http://www.egmontinstitute.be/wp-content/uploads/2016/09/SPB77.pdf>, geraadpleegd op 9 juni 2017.
- 7 Een definitie van terrorisme uit Schmid, A. P. (red.)(2011), *The Routledge handbook of terrorism research*, Taylor & Francis Group, Oxford, vind je in: Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie (2016), *Normaal Radicaal 1: Radicalisering in perspectief*, Mechelen, 10.
- 8 Coolsaet, R., Facing the Fourth Foreign Fighters Wave, 11; Coolsaet, R. (2016), Deradicaliseringsbeleid en de IS-generatie, *Politiejournaal*, september, 14; Kundnani, A. (2012), Radicalisation: the journey of a concept, *Race & Class*, 54: 2.
- 9 Zie bijvoorbeeld Khalil, J. (2014), Radical Beliefs and Violent Actions Are Not Synonymous: How to Place the Key Disjuncture Between Attitudes and Behaviors at the Heart of Our Research into Political Violence, *Studies in Conflict & Terrorism*, 37, 199.
- 10 Kinderrechtencoalitie Vlaanderen vzw (2015), "Het zal wel aan mij liggen..." Omgaan met de effecten van discriminatie en racisme op kinderen, *Kinderrechtenforum*, 11, 110.
- 11 Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie, *Normaal Radicaal 1*.
- 12 Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken, Het Plan R: Het Actieplan Radicalisme (20 juli 2016), https://www.besafe.be/sites/besafe.localhost/files/u18/brochure_radicalisme_nl.pdf, geraadpleegd op 14 juni 2017; Zie ook Lemmens, L., Federale projectsteun voor 15 risicogemeenten radicalisering wordt niet verlengd, *Polinfo.be* (16 mei 2017), <http://www.polinfo.be/NewsView.aspx?contentdomains=POLINFO&id=VS300525226&lang=nl>, geraadpleegd op 13 juni 2017; Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken, Actieplan Radicalisme (20 juli 2016), <https://www.besafe.be/kennisdatabank/livc-s-krijgen-vorm>, geraadpleegd op 14 juni 2017.
- 13 Somers, B. et al. (2013), *Beheersen van moslimradicalisering: Handreiking voor beleid en praktijk*, Antwerpen.

- 14 Zie bv. Soors, J. (2015), Hoe als samenleving reageren? Een internationaal conflict, een lokale uitdaging, in: Loobuyck, P. (red.), *De loktroep van IS: Syriëstrijders en (de)radicalisering*, Kalmthout: Pelckmans, 151-170.
- 15 Vlaamse Regering (2015), *Actieplan ter preventie van radicaliseringsprocessen die kunnen leiden tot extremisme en terrorisme*, 1-2; Vlaamse Regering (2017), *Actieplan ter preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering: overzicht acties en maatregelen*, 1.
- 16 Vlaamse Regering, *Actieplan ter preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering*, 5. Van Broeckhoven, K. & Gielen, A. (2015), *Handvaten voor een lokale aanpak van radicalisering*, Brussel: VVSG, <http://www.vvsg.be/radicalisering/Documents/Handvaten%20Lokale%20Aanpak%20Radicalisering%20met%20bijlagen.pdf>, geraadpleegd op 14 juni 2017.
- 17 Sminate, N. et al, Ward Kennes, Bart Somers, Caroline Gennez, Elisabeth Meuleman, *Voorstel van resolutie betreffende de bestrijding van gewelddadige radicalisering*, zitting 2014-15 stuk 366-1, *Vlaams Parlement*, 27 mei 2015.
- 18 Vlaamse Regering (2015), *Actieplan ter preventie van radicaliseringsprocessen die kunnen leiden tot extremisme en terrorisme*.
- 19 Vlaamse Regering, *Actieplan ter preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering*.
- 20 Vlaamse Regering, *Actieplan ter preventie van radicaliseringsprocessen*, 2; *Actieplan*.
- 21 Vlaamse Regering, *Actieplan ter preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering*, 1.
- 22 De praktijkdeskundigen waren: Maarten De Waele (VVSG), Cherif Al Maliki (Ceapire), Khadija Aznag (Agentschap Integratie en Inburgering), Christophe Busch (Kazerne Dossin), Alexander Van Leuven (stad Mechelen), Anissa Akhandaf (stad Antwerpen) en Khalid Benhaddou (Netwerk Islamexperten).
- 23 Vlaamse Regering, *Actieplan ter preventie van radicaliseringsprocessen*, 9; Vlaamse Regering, *Actieplan ter preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering*, 11.

